

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора історичних наук
Мовної Уляни Василівни на дисертацію
Короля Василя Васильовича “Народна демонологія гуцулів
Закарпаття”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 - етнологія

Регіональні аспекти вивчення кореневих явищ народної духовної культури нині є пріоритетними в етнологічній науці, оскільки сучасні дослідження небезпідставно виявляють поживлене зацікавлення проблемами регіональної специфіки функціонування традиційного селянського культурного простору, пізнанням реліктів давньої культури українців. Серед них – такий важливий компонент традиційного народного світогляду як демонологія, що є органічною частиною цільної системи релігійних вірувань українців, важливим сегментом багатовікової світоглядної традиції нашого народу. Демонологія включає у себе створений уявою людини комплекс народних вірувань про світ демонів, тобто демонічний простір, населений різними категоріями надприродних істот, а також про його зв'язки зі світом людей. Уявлення про можливі взаємопереходи між обома світами, стосунки людей з демонами, вплив демонічних персонажів на долю людини завжди були характерною прикметою світобачення носіїв традиційної системи мислення. Саме тому вивчення усієї сукупності народних уявлень, повір'їв, обрядів, прикмет, приписів, табу, пересторог, ворожінь, віщувань, магічних практик та замовлянь, пов'язаних з існуванням демонологічних персонажів, є важливою та присутньою проблемою сучасних етнологічних студій.

Об'єктом наукового зацікавлення дисертаційного дослідження В. Короля власне і стала така складна, цікава, неординарна та досі не опрацьована тема як народна демонологія гуцулів Закарпаття. Загалом,

вивчення демоніуму кожного етнографічного району є надзвичайно вартісним та евристичним, оскільки виявляючи типологічну спорідненість із загальноукраїнським інваріантом, демонструє яскраві локальні риси, маркує її місцевим колоритом. А оскільки дисертант здійснив першу спробу комплексного етнологічного дослідження демонології мешканців Закарпатської Гуцульщини, то її актуальність не викликає жодних сумнівів, а сама тема робота заслуговує всілякого схвалення.

Автор кваліфікаційної праці взявся проаналізувати цілий комплекс проблем, які творять сутність народної демонології гуцулів Закарпаття: окреслення кола демонологічних персонажів, уявлення про які існували і ще й досі частково існують у народній свідомості мешканців терену; аналіз народних повір'їв про їх походження, основні прикмети, функції, стосунки з людиною; простеження генетичних витоків та семантики наявних персонажів, що є найскладнішим, на нашу думку, дослідницьким завданням; з'ясування локальної специфіки та загальноукраїнського демонологічного тла; визначення ступеня збереженості демонологічних вірувань та уявлень у сучасних гуцулів; встановлення ареалу побутування традиційних демонологічних вірувань разом з картографуванням території поширення окремих демонологічних персонажів та їх лексем-демонімів.

Рецензована дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, шести розділів, висновків та додатків (загальний обсяг 276 с., основний текст 195 с.), зміст яких засвідчує розуміння дослідником предмету, завдань, які він поставив перед собою, системність його підходу, наукову сумлінність та безсторонність в оцінці процесів та явищ. Вступ, у якому дисертант обґрунтував актуальність обраної теми, хронологічні та географічні межі дослідження, чітко окреслив мету та основні завдання, сформулював наукову новизну та методологічні підвалини, справляє враження доволі сконденсованого та структурованого тексту. Ареал, а відтак польові експедиційні матеріали автора, цілком виправдано не обмежуються лише гуцулами Рахівського району (в межах

України), а й охоплюють увесь український етнічний масив в межах історичної Мараморощини, населеної українцями-гуцулами, що нині перебуває в кордонах Румунії. Опертя на власні польові записи (поряд з використанням архівних джерел та наукової літератури) є, безсумнівно, сильною стороною дисертаційної праці. Загалом, було обстежено 23 села Рахівського району Закарпатської області та 14 сіл Марамароського повіту Румунії (всього опитано 174 респондентів). Водночас, хронологічні межі (середина XIX – початок XXI ст.) доцільно було б винести у заголовок. Впадає у вічі достатня апробованість кваліфікаційної роботи на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Відразу ж зазначимо невинуватість застосування терміну “етноісторичне Закарпаття” на противагу загальноновживаному в українській етнології поняттю “історико-етнографічне Закарпаття” (подібно як історико-етнографічна Волинь).

У розділі “Історіографічний огляд демонології українців Закарпаття, джерела та методологія” представлено огляд доробку науковців-етнологів зазначеної царини, починаючи від середини XIX ст. до сучасності. Він включає праці практично усіх дослідників народної демонології українців в межах їх етнічної території (О. Потебні, Є. Фенцика, Ю.Ставровського-Попрадова, П. Чубинського, І. Нечуя-Левицького, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Сумцова, О. Петрова, М. Милорадовича, П. Іванова, В. Гнатюка, В. Антоновича, В. Шухевича, А. Ворона, П. Богатирьова, Ф. Потушняка, М. Шмайди, В. Гривни, Н. Вархол, М. Тиводара, Н. Войтович, В. Галайчука та ін.). Тут лише звернемо увагу автора дисертації на кілька позицій, які доцільно було б використати в порівняльному контексті: Іванов П. Народні оповідання про домовиків, чортів, водяників та русалок (Харків, 1893), Підберезький А. Матеріали до демонології українського народу (Краків, 1880), Віторт Я. “Погані очі” і “важка рука” (Варшава, 1898).

Джерельна база дослідження В. Короля складається з 429 позицій, передусім це – авторські польові записи та матеріали етнографічних експедицій студентів-етнологів УжНУ, архівні матеріали з відділу рукописів

Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, Державного архіву Закарпатської області, рукописні фонди Інституту народознавства НАН України, Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Національні архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, наукова література – XIX – XX ст. та сучасна вітчизняна й зарубіжна (румунська, угорська, словацька, чеська, польська).

Структурний поділ дисертації побудовано за загальноприйнятою класифікацією складної ієрархічної системи демонологічних персонажів, окремих явищ природи, предметів, місць дії, проміжків часу, персоніфікованих абстрактних понять, наділених надприродними властивостями, людей-носіїв певних сакральних знань, невідомих непосвяченому загалу (т. зв. “непростих”) і проектується на назви тематичних розділів: “Демони хвороб та міфологізовані природні явища”, “Домашні духи-охоронці та помічники”, “Ходячі” покійники”, “Напівдемонічні персонажі”, “Люди з демонічними ознаками”. Внутрішня класифікація кожного з розділів у вигляді підрозділів побудована згідно з класичною схемою опису міфологічних персонажів (МП), започаткованою на зорі XX ст. В. Гнатюком та вже у наші дні розпрацьованою С. Толстою та Л. Виноградовою – найменування, іпостасі, характеристика зовнішнього вигляду, взаємовідносини окремих міфологічних персонажів, генезис, локуси, час, властивості, характерні заняття та дії, функції та предикати (зловредні дії), об’єкти, адресати та реципієнти, модуси (переміщення, поява, зникнення), комунікація людей з МП, характерні мотиви. Виклад фактологічного матеріалу йде на основі докладної етнологічної характеристики представників традиційного демоніуму з яскравими локально-варіантними рисами, притаманними власне для досліджуваного ареалу (Закарпатської Гуцульщини). Це демони хвороб (чума, холера, нічниці, трясучка, рожа, колька, гостець та ін.) й міфологізовані природні явища (вихор, цвіт папороті, скарби); домашні духи-охоронці (зооморфні у

вигляді змії, ласки, антропоморфні чоловічі персонажі як покровителі сім'ї, дому та господарства, дух-збагачувач у вигляді чорта); ходячі (“нечисті”) покійники, що не дожили свого віку і померли “неправильною” смертю – страдчата, босуркані, ворожильники, чугайстер, утопленики, повісельники, упирі, лісні, повітрулі, дикі баби та ін.; напівдемонічні персонажі (відьми-босоркані та вовкуни); люди з демонічними ознаками, т. зв. “непрості” фахівці – мисливці, майстри-будівельники, пастухи, музиканти та ін.

Загалом авторський виклад демонструє добре оперування фактичним матеріалом, присутність доречних коментарів щодо семантики окремих демонологічних персонажів та здійснених ними/проти них обрядових актів, самостійність наукових суджень та висновків. Зафіксовано як архаїчні феномени, уже втрачені в нашу пору надбання духовної культури (наприклад, рідкісний звичай викликання рисі до постелі помираючого “знаючого” мисливця), так і історично пізніші явища з царини світоглядної практики сучасних мешканців Закарпатської Гуцульщини, які певною мірою продовжують залишатися носіями традиційних знань та уявлень.

Водночас, маємо кілька конкретних зауважень, доповнень чи інших тлумачень наведених дисертантом обрядових дій. Наприклад, тезу про невелику територіальну поширеність найменувань хованців, як-от андрійко, антипко, юрик, василь, штефанко й обмеженість локальної традиції, характерної лише для невеликого куща сіл, що ілюструється за допомогою матеріалів В. Галайчука з Городенківського району Івано-Франківської області, не можемо вважати достатньо репрезентативною, оскільки, за нашими польовими дослідженнями, подібні найменування (як-от петрусь) характерні і для території Надсяння (Старосамбірський район Львівської області) (с. 75). Сюжет про вирощування із яйця демонічного персонажу є дуже поширеним не лише у Карпатах, а й на Покутті (с. 77). На нашу думку, генезис годівлі духа-збагачувача несоленою їжею криється у народних уявленнях про потойбічне життя, пов'язаних з культом предків, а саме в оберненості хтонічного світу, де все що у світі людей є благом, в антисвіті

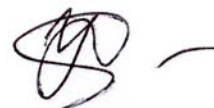
вважається злом (с. 96). У тексті дисертації відсутня інформація про один із способів ритуального захисту новонародженої дитини від посягань лісової бісиці у гуцулів, яким є запалення воскової свічки як проєкції вогню, горіння якої підтримується щонаочі аж до охрещення немовляти (с. 124-126). Зауважимо також окремі дрібні фактологічні неточності (сс. 29, 31, 65, 204).

Висновки дисертаційного дослідження видаються логічними, структурованими і такими, що відповідають поставленим завданням. Автореферат дисертації повністю висвітлює зміст основних положень кваліфікаційної праці.

Попри висловлені зауваження, дисертаційна робота В. Короля “Народна демонологія гуцулів Закарпаття” виконана на належному науково-теоретичному рівні, є самостійним, актуальним, цілісним та завершеним науковим дослідженням з яскравими ознаками новизни, відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук відповідно до пп. 9, 10, 12 чинного “Порядку про присудження наукових ступенів” (зі змінами), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історичної етнології
Інституту народознавства НАН України

У. В. Мовна

22 жовтня 2019 р.

Підпис У. В. Мовної підтверджую:

Вчений секретар Інституту народознавства
НАН України

Т. А. Пацай